

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Preddiplomski studij hrvatskog jezika i književnosti
Livija Reškovic

ŽENE PAMETNE

- u kontekstu dubrovačkih preradbi

Molièreovih komedija

Završni rad
Mentor: izv. prof. dr. sc. Zlata Šundalić
Osijek, 2009

SADRŽAJ

1. Sažetak.....	3
1.1. Uvod.....	4
1.2. Molière i frančezarije.....	5
2. Povijesni okvir Dubrovnika u 17. i 18. st.	
2.1. Povijesne prilike – <i>Velika trešnja</i> 1667.	6
2.2. Politički događaji	7
2.3. Društveni uvjeti i kultura	8
3. Svakodnevica, običaji i žene u Dubrovniku u 17. i 18. st.	
3.1. <i>Placa</i> kao centar društvenog života	10
3.2. Ženidba, udaja, brak i žene	10
3.3. Stvarne žene u svakodnevici Dubrovnika	11
4. <i>Žene pametne</i>	
4.1. O ovoj komediji	13
4.2. Komično u komediji	14
5. Biljni i životinjski svijet u frančezariji <i>Žene pametne</i>	
5.1. Biljke	17
5.2. Životinje	18
6. Zaključak	21
7. Literatura i izvori.....	22

1. Sažetak

Žene pametne dubrovačka je preradba komedije *Les Femmes savantes* francuskog komediografa Molièrea (1622. – 1673.) i spada u grupu **frančezarija**. Kako je Molière prikazivao francusko društvo i ljude 17. stoljeća, tako su i dubrovačke preradbe vjeran odraz Dubrovnika 18. stoljeća. Povijesne prilike u kojima se nalazila Dubrovačka Republika u ono doba govore mnogo o njezinim političkim događanjima, društvenim uvjetima i kulturi. *Velika trešnja* 1667. g., politička, gospodarska i društvena previranja uvelike su izmijenila Republiku. Svakodnevnica se odvijala na ulicama i trgovima, a ženidba i udaja obavljale su se putem vjeridbenog ugovora i ta tema provlači se neizostavno kroz komedije starih dubrovačkih pisaca 17. i 18. st. U dubrovačkoj preradbi *Žene pametne* glavna ženska protagonistica Anica simbolizira tisuće djevojaka koje su bile vjerene po želji roditelja, brak koji se sklapao bio je nalik na trgovački ugovor, ali se Anica ne predaje takvoj sudbini. Pomoću ženskog lukavstva i mudrosti uspijeva promijeniti tijek svoje sudbine te se udaje za *ljubovnika na kojeg je namurna*. Iako to predstavlja fikciju u komediji jednog djela, postoji nada da su postojale poneke Anice kao hrabre i pametne žene - izuzeci u fankiji onoga doba.

Ključne riječi: frančezarija, 18. stoljeće, žene, udaja, komedija

1.1. Uvod

Sadržaj ovog završnog rada fundiran je u frančezariji *Žene pametne* i društvenopovijesnom kontekstu vremena u kojem je nastala, a njegova svrha bila je prikazati kako su povijesnopolitičke prilike uvjetovale društvenokulturnu stvarnost, a one su, pak, uvjetovale književnoumjetničko stvaralaštvo. Pristup temi je dijakronijski, a pokušalo se razjasniti razloge prevođenja Molièreovih komedija u 18. stoljeću na prostoru samostalne Dubrovačke Republike, u prostoru koji je dotad važio kao izuzetno plodan u svim vrstama znanosti i umjetnosti i čiji je govor zabilježen u književnika poslužio kao osnovica hrvatskom književnom jeziku. Također, pokušalo se ući dublje u društveni okvir Raguse 18. stoljeća, ispitati njenu svakodnevnicu i običaje koji se susreću u smješnicama i frančezarijama starih pisaca 17. i 18. st.

Rad je nakon uvoda podijeljen u nekoliko tematskih cjelina, tj. poglavlja. Kratko objašnjenje o Molièreovom i francuskom utjecaju slijedi nakon uvoda, zatim poglavlje o povijesnom okviru Dubrovačke Republike u 17. i 18. st. u kojima se opisuje *Velika trešnja*, koja je 6. travnja 1667. uzdrmala dubrovačko tlo i okolicu te ostavila iza sebe nezamislive posljedice s kojima su se Dubrovčani borili sve do ukidanja Republike 1808. I kao što jedna nevolja nikad ne dolazi sama, tako su i razrušeni Dubrovnik, osim gubitka ljudstva i materijalnih sredstava, snašle i strane prijetnje od strane Mletačke Republike i Osmanskog Carstva, kao i unutarnji raskoli među plemstvom popraćeni padom gospodarske i kulturne moći. Samo upornošću plemićkih obitelji i gotovo virtuosnom vještinom svojih diplomata, Dubrovačka Republika ponovno je uspostavila red, izgradila se u današnjem prepoznatljivom baroknom stilu i donekle održala svoju samostalnost, ali nikada više nije dosegla onaj sjaj i vrhunac iz ranog 17. stoljeća, kako u kulturnom, tako i u materijalnom pogledu. U trećem poglavlju opisuje se svakodnevnica Raguse u 18. st., ženidbeni ugovori i običaji, kao i položaj žena na svim društvenim razinama. Taj ugovor mogao se prekinuti u bilo koje vrijeme i iz najbanalnijeg razloga, a najčešće su deblji kraj izvlačile žene kao ostavljene vjerenice oskvrnute časti, često puta trudne i u bezizlaznom položaju sa skoro nikakvom nadom u ponovnu udaju, budući da je dubrovačko društvo u 17. i 18. stoljeću bilo izrazito patrijahalno i mizogino. Žene su svoj identitet potvrđivale isključivo kao majke, uzorne supruge u sjeni i *nositeljice vjerskog života u obitelji* (Stojan, 2003: 13) i čim bi ijedna od njih odstupila od ustaljenih normi, prikazivana je kao «zla žena», često puta nazivana i gorim imenima poput «kurvo, rofijano», iako često bez ikakve realne osnove. U četvrtom poglavlju obrađuje se frančezarija *Žene pametne*, njezin sadržaj, motivi, komični elementi i sve to potkrijepljeno citatima iz djela. Poseban dodatak čine tablice biljnog i životinjskog svijeta te značenja koja imaju

u djelu. Nakon toga slijedi zaključak koji objašnjava značaj frančezarija i popis literature naveden abecednim redoslijedom.

1.2. Molière i frančezarije

Molièreova popularnost u Dubrovniku u prvoj polovici 18. stoljeća bila je tolika, da je od 34 Molièreova kazališna komada u prvoj polovici 18. st. prevedeno, adaptirano na svim razinama (od imena lica i njihova govora koji se međusobno razlikovao jer su drugačije govorili seljaci i gospoda, stranci i ljubavnici, prilika, ambijenta) i prikazano ukupno 23 (Bakija, 2001: 281), a sve te komedije danas su poznate i pod nazivkom **frančezarije**. Tim imenom obilježavali su i pojavu zanosa za sve što je francusko (Deanović, 1972: 7), jer osim u književnosti, očigledan je jedan opći trend prodora francuskog utjecaja u sve vidove života u Dubrovniku. *Dubrovačko je društvo u osamnaestom stoljeću bilo dovoljno otvoreno stranim utjecajima i tako su na njega djelovali svi prolazni hirovi i moda tadašnje Europe* (Harris, 2006: 371), a to se posebno odrazilo u prihvaćanju francuskog načina odijevanja i ponašanja (Harris, 2006: 371). I kao što je Molière u svojim djelima na humorističan način opisivao njegovu domovinu, suvremenike i običaje u 17. st., tako su i dubrovačke preradbe vjeran odraz prilika u Dubrovniku u kojem su se pojavile pola stoljeća nakon originala (Bakija, 2001: 281) i kao takve pružaju, sa svojim živopisnim licima (sluškinje – čupe, udovice, Židovi, plemići, građani, kurtizane, itd.) i svojim živim narodnim dubrovačkim govorom (uvrede, sočne psovke, talijanizmi, turcizmi) jedno svjedočanstvo o životu, ljudima i običajima u Dubrovniku 18. stoljeća.

2. Povijesni okvir Dubrovnika u 17. i 18. stoljeću

2.1. Povijesne prilike – *Velika trešnja 1667.*

Dubrovnik su pogodila tri manja potresa u 15., 16. i početkom 17. stoljeća te su građani osjećali toliko strahopoštovanje i zahvalnost *da su kao zavjetnu crkvu sagradili crkvu Svetoga Spasa pokraj franjevačkog samostana na Placi* (Harris, 2006: 328). No nitko nije mogao biti spreman na povijesni potres koji će umalo razoriti grad.

Velika trešnja dogodila se u rano jutro na srijedu Velikog tjedna dok su ljudi bili ili po misama ili kod kuće spravljali blagdanske delicije. *Odjednom se začula potmula grmljavina i snažan udar zaljuljao je grad. Trajao je, prema riječima jednog franjevca koji je u to vrijeme služio misu, ništa duže nego što je bilo potrebno da se izgovori fraza » passio domini nostri Jesu Christi secundum « (« muka našeg Gospodina Isusa Krista prema... «). Srušio se velik dio grada, zemlja se tresla i otvorile su se široke pukotine, potpuno progutavši neke skromnije kućice u predgrađu. Plamenovi, koji su se proširili iz kuhinjskih vatri, sada su skakali s kuće na kuću. Uskoro je cijeli grad gorio* (Harris, 2006: 328). To je bio samo prvi udar. Potres se javljao još cijeli idući tjedan u manjim udarima.

Cijeli grad bio je u ruševinama, gotovo trećina ljudi izgubila je svoje živote, gradom su harali pljačkaši i neko vrijeme vladao je potpuni društveni rasap. Patricijski vođe Republike bili su mrtvi, ranjeni ili su pobjegli s mjesta događaja. Oni preživjeli uskoro su se okupili oko senatora Luke Zamanje i osnovali prijelaznu vladu koja će uspostaviti red u Republici. *Već je 3. lipnja Senat opet donosio odluke. Dana 10. lipnja sastalo se prvo Veliko vijeće nakon potresa* (Harris, 2006: 340).

Osim što je grad izgubio puno ljudi i materijalnih sredstava u raznim pljačkama, i fizičko razaranje grada bilo je veliko. Mnoge crkve i građevine bile su razorene, među njima i veličanstvena dubrovačka katedrala i knežev dvor. *Crkva Svetog Spasa gotovo da nije pretrpjela nikakvu štetu* (Harris, 2006: 337). No uskoro, uz pomoć Stjepana Gradića iz Rima te talijanskih arhitekata i stručnjaka, ponovno se izgradio Dubrovnik kakvog ga znamo i danas, u *baroknom talijanskom stilu* (Harris, 2006: 347), a *barokni grad iznad kojeg se uzdizala nova kupola katedrale bio je izgrađen gotovo prema istom planu kao i onaj koji je nestao u velikoj trešnji i požaru* (Harris, 2006: 348).

2.2. Politički događaji

Osim potresa koji je umalo razorio grad i ostavio iza sebe nesagledive posljedice, Dubrovačka Republika borila se sa stranim prijetnjama koje su je okruživale izvana, kao i s domaćim raskolima koje su je razdirale iznutra.

Veliki vezir Osmanskog Carstva, Kara Mustafa, tražio je 1678. veliku odštetu od osiromašenog Dubrovnika i *zapovjedio da se zatvori dubrovačka luka i zatvore granice dok se plati zaista golema globa veća od tri milijuna dukata* (Harris, 2006: 349), dok je Venecija jedva čekala da *ugrabi priliku te uguši dubrovačku trgovinu i uništi dubrovačku neovisnost* (Harris, 2006: 350). Dubrovačka je diplomacija pokazala svu svoju vještinu u težnji da sačuva integritet Republike *nastojeći imati jednu nogu u osmanskome taboru, drugu u taboru Zapadnih sila* (Harris, 2006: 350) i na taj način uspjela je naći izlaz iz vrlo složene političke situacije. Poklisari su u Osmanskom Carstvu udobrovoljili Kara Mustafu i smanjili zahtjeve, a u Austriji su našli moćnog zaštitnika protiv Mletačke Republike i tako su uspješno manevrirali sve do ukidanja Republike 1808.

Europa je tijekom 18. stoljeća bila osiromašena ratovima, što se u velikoj mjeri osjetilo i u Dubrovniku. Trgovina na Balkanu oslabjela je i *to razdoblje apsolutnog slabljenja vjerojatno je završilo prije sredine osamnaestog stoljeća. Kao i uvijek, Dubrovnik se prilagodio* (Harris, 2006: 360), usmjerivši svoje snage na pomorsku trgovinu Sredozemljem, razvoj brodarstva i brodogradnje koji su pomalo zaustavili sve veći gospodarski pad koji je neminovno slijedio nakon *Velike trešnje*.

Vanjske političke prilike odrazile su se i na unutarnje. Dubrovački su patricijat, nakon junačke borbe za spas i očuvanje Republike, snašle frakcijske podjele unutar plemićkih rodova i težnja za oligarhijom. Plemstvo se podijelilo na *salamankeze - što se odnosilo na staro Sveučilište u Leónu – i sorboneze – što se pak odnosilo na Pariško sveučilište. Nazivi imaju izrazito politički prizvuk, jer se čistokrvne plemiće povezivalo s reakcionarnom Španjolskom, a više miješane rodove povezivalo se s liberalnom Francuskom gdje su revolucionarne ideje bile u zametku* (Harris, 2006: 365). Pokušaj oligarhije obitelji Sorkočević – Debo 1763. *paralizirao je vladu* (Harris, 2006: 366) i Veliko vijeće je ustavnim promjenama ograničilo daljnje stvaranje oligarhije malobrojnih.

2.3. Društveni uvjeti i kultura

Dubrovačka društvena zajednica bila je homogena, konzervativna zajednica koja se dijelila na vlastelu, bogate građane i obične pučane i ta granica oštro je odražavana kako pravnim, tako i društvenim odredbama sve do *Velike trešnje* kada su mnoge promjene bile nužne za očuvanje Republike.

Bogati su se građani udruživali u bratovštine, od kojih su najpoznatije bile *antunini čiji je glavni zadatak bio promicati djelotvornu pobožnost i ljubav prema bližnjima i lazarini, trgovci s Levanta nadahnuti ljubavlju i brigom prema bližnjem* (Harris, 2006: 192). Veliku ulogu u trgovačkom životu Dubrovnika (Harris, 2006: 199) imala je i židovska zajednica. *Iako Židovi sve do sredine 18. stoljeća nisu mogli postati građani Republike, do tada su već dugo imali manje – više isti status kao i stanovnici* (Harris, 2006: 200). Osim što je bio konzervativna i patrijahalna zajednica, Dubrovnik je bio i prosvijećena i humana zajednica, jer *svatko tko je živio na dubrovačkom teritoriju imao je pravo na besplatnu zdravstvenu njegu* (Harris, 2006: 210), liječnike i ljekarnike plaćala je država, dok je dubrovačko sirotište *bilo jedno od prvih u Europi* (Harris, 2006: 214).

Do 18. je stoljeća Dubrovnik prošao svoj politički, gospodarski i kulturni vrhunac. Već krajem 17. st. Veliko vijeće donijelo je odluku da plemići mogu stupati u brak s bogatim građanima što je promijenilo strukturu društva. Francuski utjecaj koji je došao s francuskim konzulima u 18. st. uvukao se u sve pore društva ostavljajući velik trag u jeziku, književnosti i modi tog razdoblja. Ipak, *dubrovačke stare navike i običaji bili su još jaki* (Harris, 2006: 371) kad se radilo o ženidbi, pogrebnim običajima, zakonodavstvu i tradicionalnoj kulturi spravljanja jela.

Dubrovnik do početka 18. st. više nije bio kulturno središte. Izgrađivši grad, na književnom polju Dubrovnik nije doživio takvu obnovu (Deanović, 1972: 6). Nakon plodnog renesansnog i baroknog razdoblja, nakon Dinka Ranjine, Šiška Menčetića, Nikole Nalješkovića, Marina Držića, Ivana Gundulića i drugih, nije se našao nijedan jači književni talent (osim Injacija Đurđevića) da oživi staru književnu tradiciju (Deanović, 1972: 6). Ipak, kultura i inteligencija su se i dalje visoko cijenile, a najznamenitiji Dubrovčani osamnaestog stoljeća bili su: *skladatelj Luko Sorkočević (1734. – 1789.), znanstvenik Ruđer Bošković (1711. – 1787.) te književnici Ignjat Đurđević (1657. – 1737.) i Junije – Džono Rastić (1755. – 1814.)* (Harris, 2006: 375-7). *Oko 1690. utemeljena je Akademija učenih ispraznih (Accademia degli oziosi eruditi), čiji su uspjesi bili ograničeni, a aktivnost povremena* (Harris, 2006: 375). Poznat je i dubrovački entuzijazam za kazalište, gdje su se tijekom 17. i 18. st. izvodile gostujuće talijanske predstave, neke hrvatske komedije i preradbe Molièreovih komedija koje su *prikazane u Dubrovniku prije nego bilo gdje*

drugdje u slavenskom svijetu i čini se da su u gradu požnjele velik uspjeh (Harris, 2006: 379). U gledalištu *nisu bili samo patriciji, nego i pučani, pa čak i žene bez pratnje* (Harris, 2006: 378), sve dok 1817. gradsko kazalište nije izgorjelo.

Godine 1782. počinje s radom gradska tiskara, a *Venecijanac Carlo Antonio Occhi imenovan je za tiskara Dubrovačke Republike. Vlasti su odredila dva cenzora da budu sigurna kako se neće tiskati nikakva opasna djela* (Harris, 2006: 380), a djela Voltairea, Montesquieua i Rousseaua bila su zabranjena zbog svojih liberalnih stavova.

Dubrovačka se Republika u drugoj polovici 17. i tijekom cijelog 18. st. borila za vlastitu egzistenciju u kompliciranim povijesnopolitičkim uvjetima, tako da je malo vremena i snage ostajalo za umjetnost. Stoga ne čudi što nema više velikih dostignuća na polju književnosti niti što je francuska moda zavládala Dubrovnikom, a ne talijanska koja je prostorno bila bliža (uzrok tomu je vjerojatno stalni sukob i otpor mletačkim vlastima) niti što su preradbe Molièreovih komedija vladale dubrovačkim kazalištem, jer umjetnost i mudrost moguće su samo na mjestima *gdje bijaše dopuštena dokolica* (Aristotel, 1992: 3).

3. Svakodnevnica, običaji i žene u Dubrovniku 17. i 18. st.

3.1. Placa kao centar društvenog života

Dubrovački se društveni život odvijao na ulicama i trgovima, u trgovinama i obrtničkim radionicama, pekarama, *tovijernama* (gostionice), ribarskim brodaricama, ali i u privatnim prostorima dubrovačkih kuća i kućeraka.

Najčešći centar svih društvenih događanja bila je *Placa*. *Placa je prostor na kojem se u najvećoj mjeri odvija svakidašnjica Grada, ona je prostor okupljanja i kretanja, pa stoga i glavni prostor događanja. Tu su se ugovarali poslovi, prebrojavali novci i plaćali dugovi, svadljivci dočekivali svoje protivnike, a osvetnici planirali odmazdu nad onima koji su ih uvrijedili. Placom su na magarcu sprovodili žene optužene za nemoral ili krađu, izlagali ih na stupu srama, bičevali ih po goljoj stražnjici, užareni žig srama utiskivali im u čelo* (Stojan, 2003: 12-3).

Na *Placi* su se nalazile i *tovijerne*, uvijek pune domaćeg, najviše muškog svijeta, kao i putnika namjernika (Stojan, 2003: 140). Javna sfera života i društvena stvarnost i zakoni koji su je podupirali osiguravali su da se u Dubrovniku živjelo u muškom svijetu (Harris, 2006: 205), iako su mnoge žene radile u javnim poslovima kao *tržnice – pekarice, tovijernarnice, prodavačice ulja, pralje na javnim fontanama, itd. i dovodile se u situaciju da budu prozване kao javne žene i rofijane (svodilje)* (Stojan, 2003: 308) čim bi izašle iz sigurnosti svojih domova.

3.2. Ženidba, udaja, brak i žene

Dubrovačko društvo bilo je izrazito patrijahalno i mizogino, o čemu nam svjedoče i djela starih pisaca hrvatskih iz 17. i 18. stoljeća.

Muškarac kao glava obitelji, *paterfamilias*, neupitno je dominirao u svemu, a njegov autoritet bio je najočitiji u odnosu prema supruzi, tako da je raspolagao *mirazom svoje supruge, ali i snahe* (Harris, 2006: 202). Stoga se brak u Dubrovniku nije olako shvaćao, naročito kod vlastele. *Idealna kombinacija s gospodarske točke gledišta bio je brak između muškarca dovoljno starog da je već akumulirao neki kapital i mlade djevojke koja će mu roditi mnogo djece, a dva glavna čimbenika bila su veličina miraza i raspoloživa sredina iz koje se mogu birati mogući supružnici* (Harris, 2006: 203-4). Brak je, dakle, više nalikovao trgovačkom ugovoru nego zajednici dvoje ljudi koji u njega stupaju iz nekih uzvišenijih osjećaja.

Braku je prethodio vjeridbeni ugovor koji je *ugovarao posrednik, tako da se izbjegne sramota izravnog odbijanja i, nema sumnje, da se hladnokrvno proračunaju točni uvjeti dogovora* (Harris, 2006: 203), tj. iznos miraza ili *prćije* kojom su vjerenik i njegova obitelj raspolagali od tada pa nadalje, a samo trajanje zaruka trajalo je godinama i puno puta završavalo raskidima prije vjenčanja. *Činjenica da je prekršitelj gotovo redovito bila muška strana i da je prekidom zaruka u najvećem broju slučajeva bila zakinuta žena, govori o osjećaju nesigurnosti, jer ženi nije mogao biti ničim zagaranirani ženidbeni obred. Uvijek su se mogle pojaviti sumnje u njezinu krepost, a provjera njezine tjelesne nevinosti ozbiljno je narušavala nove ženidbene izgleda* (Stojan, 2003: 378). Miraz se nije vraćao i mogao se potraživati putem suda, a djevojkama su prolazile godine i već su bile «ocvale» za novu udaju, jer *su bile spremne za udaju čim su fizički stasale* (Stojan, 2003: 55).

Mjesto udane žene *bilo je s unutrašnje strane vrata gdje se odvijala njena uloga kućanice, supruge i majke* (Stojan, 2003: 375) i ta privatna sfera pripadala je ženi definirajući je isključivo reprodukcijском i obiteljskom ulogom. *Zadatak je žene da se dopada, da bude muškarcu korisna, da ga tješi, njeguje i liječi, da rađa i odgaja njihovo potomstvo i da tugu za umrlom djecom utapa u novim trudnoćama i porodima. Ona je simbol onog života koji je obuhvaćao religiju, ljubav, dobrotu i moralnost* (Stojan, 2003: 13-4).

3.3. Stvarne žene u svakodnevnici Dubrovnika

Pored udanih žena koje su živjele u tišini svojih domova, odgajale djecu i vodile kućanstvo, u svakodnevnici Dubrovnika postojale su žene i izvan sfera obiteljskog života, zaposlene žene i žene koje se nisu uklapale u općeprihvaćene moralnodruštvene standarde. To su bile sluškinje, *tovijernarnice*, kurtizane, udovice i ostale zaposlene žene u raznim obrtima koje su svojim radom pružale egzistenciju sebi i svojoj obitelji. To su redovito bile žene s ruba društva koje su se na raznorazne načine borile opstati u nimalo lakom, mizoginom, muškom svijetu i česti su likovi smješnica i frančezarija kojima također *dominira svijet muškaraca* (Šundalić, 2006: 25).

Sluškinje su bile dovođene u gospodske kuće iz okolnih sela u dobi od desetak godina, pa čak i mlađe. *Postojala je i služinačka hijerarhija, na dnu koje su bile čupe ili čupice* (Stojan, 2003: 376), koje su bile slabo obučene, iscrpljivane teškim radom i izgladnjivane, a nerijetko bile su podnosile goropadnu ćud svojih gospodarica i napastvovanje muških članova obitelji, što se u ono vrijeme smatralo kao općeprihvaćena društvena pojava. *Spravljenice, u dobi od dvadesetak godina već su imale za sobom najintrigantnije situacije koje je donosila spomenuta služba* (Stojan, 2003:

377), a postojale su i *godišnice*, koje su potpisivale jednogodišnji ugovor služenja kakvom gospodaru (Stojan, 2003: 377).

Tovijernarnice i ostale zaposlene žene koje su radile u raznim obrtima, izlagale su se opasnosti da zbog svog javnog djelovanja budu prozване kao *nevjerne i poročne žene, kao zle žene, svodilje, kradljivice, psovačice i slično* (Stojan, 2003: 138).

Kurtizane su oduvijek bile prisutne u svakodnevnicu Dubrovnika i u to vrijeme nije bilo značajnih represija protiv prostitutki. Živjele su od pružanja i naplaćivanja seksualnih usluga i *nosile su mušku odjeću, zasigurno po uzoru na mletačke prostitutke* (Stojan, 2003: 379).

Udovice su bile čest objekt *podsmijeha dubrovačkih satiričkih pisaca* (Stojan, 2003: 382), iako su bez muškog člana obitelji ostajale u nezavidnom i nesigurnom društvenom položaju. Najčešće su ostajale posve nezbrinute i bez ičije pomoći, a ponovno *udavanje udovica bilo je pod oštrom kritikom* (Stojan, 2003: 353).

4. ŽENE PAMETNE

4.1. O ovoj komediji

Žene pametne dubrovačka je preradba komedije *Les Femmes savantes*, francuskog komediografa Molièrea (1622. – 1673.) i spada u grupu adaptiranih Molièreovih komedija, popularno nazvanih **frančezarije**.

Komedija je struktuirana u tri čina (ata) s nejednakim brojem scena (šena), kojih u prvom činu ima deset, u drugom sedam, a u zadnjem devet.

Radnja je smještena u Dubrovnik, prva polovica 18. stoljeća, u jednu dubrovačku obitelj čije se glavne preokupacije vrte oko udaja dviju kćeri i peripetija koje iz toga slijede. Glavni likovi su **Ora** i **Reno** (supružnici), **Jela** i **Anica** (kćerke), **Džono** i **Jero** (potencijalni vjerenici), **Pera** i **Frano** (sestra i brat Renini), te **Maruša**, **Marica mala** i **Vlahuša** (dvije sluškinje i sluga - djetić). Jela je vjerena za Džonu kojeg zapravo ne voli, dok je on *namuran* (281)¹ na mlađu sestru Anicu koja mu uzvraća ljubavne osjećaje. Majka Ora, inače goropadna i samovoljna žena koja svoj oštri karakter ispoljava derući se na sluškinju Marušu i svoga muža, želi Anicu vjeriti za Jeru, smiješnog pjesnika i lovca na miraz. Anica svojom ženskom lukavštinom i pameću uspijeva pridobiti oca za svoju ideju i zajedno, s ostatkom obitelji, spletkom raskrinkavaju Jeru te majka pristaje na brak. Jela ostaje kratkih rukava, bez vjerenika i s povrijeđenim ponosom.

Kroz komediju se provlači **motiv udaje**, toliko karakterističan za stare dubrovačke pisce, ali se naslućuje i **motiv pametne, jake žene** koja se na jedan tih i nenametljiv način bori za svoju sreću, motiv koji je neobičan u inače mizoginoj starijoj dubrovačkoj književnoj tradiciji koju potvrđuju i sami likovi svojim izjavama o ženama:

Džono : Ja ne mogu pritrpjeti nijednu ženu koja zabije u glavu veliku pamet. Drago mi je da jedna žena bude kreposna i da umije sve što veće može, ma ne mogu smisliti da čini pompu od kreposti i da se njom pavonedža, anci gustam da vele puta u diskorsu ukaže se injorata u stvarima koje zna. Insomma mene delekta da zna o čemu se govori i da umije i ona rijet četr riječi, ma ne mogu probavit da se pretendža distingavat od ostalih žena od svijeta, davat normu od života, čitavat libra ili čine, na pripozit ili ne, i da cijeni da sve što je difèrènto od nje, sve je naopako.
(281)

¹ Citirano prema *Žene pametne*, 1973., *Dubrovačke preradbe Molièreovih komedija*, Knjiga druga, Stari pisci hrvatski, Knjiga 37, priredio Mirko Deanović, Zagreb. Sve citate iz navedenog djela u završnom radu donosim tako da na kraju citata u zagradu stavljam broj stranice na kojoj se nalazi.

Reno : Da su blaženi naši stari kojijem žene nijesu umjele ni legat ni pisat, nego su njihova libra bili konac, iglica, kušinić i naprstak, u koja su povazdan studijali. A sada sve ide naopako, er je počeo svak činiti što ga ne toka.

Frano : ... zašto žena, koja je učinjena samo za slušat muža, ne udre nigda u tu bizariju nego samo onda kad muž ne umije činit svoje parti. (291)

Maruša : Kad bi ja imala muža, htjela bih da on zapovijeda i vlada kućom kako je njemu drago, i kad bi mu vele jezičila, da mi ih okine dokle puknem. (306)

4.2. Komično u komediji

U ovoj komediji zastupljeni su elementi **komedije karaktera**, **komedije intrige**, **konverzacije** i **situacije**, a posebnu komičnost u djelu izazivaju sočne psovke te autentične dubrovačke narodne poslovice.

Komedija karaktera očituje se kroz lik Rena koji kao glava obitelji drhti pred svojom goropadnom ženom:

Reno : ... Moja žena umije lijepo govorit i predikat i bit pametna za družijeh, a za tebe velik je vrag. Ako se jednu mrvicu opriječiš na ono što je začelila, kala grondu i napne nos koliko špirun od galije. Paka za osam dana valja živjet život vražji na taki način ... (291)

Ora : Ja neću da mi niko ide uz nos kad sam što namislila.

Reno : Tako je. (286)

Također, smijeh izaziva i potencijalni Aničin vjerenik Jero kada pokušava očarati dame, Peru i Oru, svojim komičnim stihovima i tzv. «manirima svjetskog čovjeka»:

Jero: Pjesan gospođi Sunčanici koja ije cijeće i njim se hrani.

*Kad je lačna Sunčanica,
njoj mrzeća svaka hrana
nu sâm trator i ružica
jestojska su nje izbrana.
Nu mi reci, Sunčanice,
cvijeća zimi kad ne bude
i kad samo tvoje lice
mile uzcapti sred zablude.
U tjeskoći od vremena
što ćeš tada učiniti?
uistinu ćeš, mâ ljubjena,*

sama sebe izjestiti. (294-5)

Intriga je zastupljena u spletkama koje radi Frano kako bi pomogao zaljubljenima i raskrinkao lovca na miraz:

Frano : Da, kad je to tako, dajte jedno drugomu ruku, er nije ništa istina. One su dvije knjige moja invencion, koju sam iznašō za asikurat vašu ljubav i za činit poznat očito mojoj nevjesti koga je čovjeka htjela izabrat za svoga zeta.

Reno : A, a, a! daruj mi malo odahnut.

Jero : Tot nije istina?

Ora : Sad da mi si se destrigō s oči! (308)

Smiješnu konverzaciju vode ženski članovi s Jerom i već spomenuti njegovi stihovi, a smijeh izaziva i kriva predodžba Pere koja iz razgovora s Džonom zabludi kako je on zaljubljen u nju. Ta scena sa svojim komičnim elementima pripada i **komediji situacije**:

Džono : Gospo, dopusti da jedan ljubovnik prevalja se ovom srećnom prigodom za odkrit vam jednu ljubav...

Pera : Piano, piano, gosparu Džono, nemoj se tako prida mnom odkrivat. Ako si u broju mojijeh ljubovnika, imaš znati da se prida mnom ljubav ne odkriva jezikom, nego pogledima, uzdasima i suzami. Zato ljubi me, pogledaj, uzdiši i plači koliko hoćeš, ma da ja od temu ne znam ništa. I dokle tvoja ljubav bude nijema, ja ću te dobrijem okom gledati; ma ako mi počneš što zagovarati, bit ćemo amici, ma da lontano.

Džono : Prostitute mi, gospo, ne strašite se toliko, er gospođu Anicu ja ljubim, i došō sam ovdi za molit vas da biste se kontentali asistit s vaše strane našu ljubav. (282)

Džono se trudi objasniti situaciju, ali Pera ne posustaje u svojoj zabludi:

Pera : Ja vidim kud ta ide i razumijem te sve što hoćeš rijet Peri pod imenom Aničinijem; zato, za ne izit iz tvoje alegorije, ja ću ti odgovorit da Anica neće da se vjeri i da je valja ljubiti bez pisnut joj riječi. (282)

Na kraju *šene četvrte* (283) Džono izgubi strpljenje, ali je Pera i dalje uvjerena u njegovu *indženjoznost* (282) u skrivanju osjećaja prema njoj :

Džono : Ma...

Pera : Zbogom; evo ti dosta budi za ovega puta i rekla ti sam veće neg' sam htjela.

Džono : Ma ste u eroru.

Pera : Pusti veće. Činiš mi se crljenit, i nijesam ti se mogla ovoliko izustit bez velika srama.

Džono : Vrag me odnio ako vas ljubim i ...

Pera : Ne, ne, veće neću ništa slušati. (Ide ća)

Džono : *Koji joj je vrug? ...* (283)

Posebnu komičnost djelu daju i psovke i poslovice ispričane na živom dubrovačkom narodnom govoru:

Jela : *Ja govorim da je grubo vidjet tebe i majku, dje jedan šija a drugi vozi ...* (298)

Reno : *Kako, vraški, pasja raco, magarico!* (287)

Ora : *Otole, ježu pasji, služi ovdi gospara.* (292).

5. Biljni i životinjski svijet u frančezariji *Žene pametne*

U komediju *Žene pametne* ukomponiran je odgovarajući biljni i životinjski svijet, koji će ovdje biti istražen i interpretiran kroz četiri tablice u kojima su navedeni svi biljni i životinjski leksemi koji se pojavljuju u komediji, kao i čestotnost njihova pojavljivanja.

5.1. Biljke

U komediji *Žene pametne* pojavljuje se 14 zasebnih naziva za biljni svijet (bilje, cvijeće, drača, drvo, krošnja, kudelja, lijer, luk, orah, rogač; v. **Tablicu 1**). Navedeni biljni leksemi ponekad se koriste u djelu u svom izvornom značenju, kada se opisuju svakodnevne radnje i hrana (vuna, kudelja, rogač, bilje, itd.), u prenesenom značenju radi postizanja pjesničkih figura (trator, ružica, lijer, cvijeće), u psovka i usporedbama (krošnja, drvo) i radi postizanja komičnosti u opisivanju smiješnih stihova lika Jere.

Tablica 1 - Biljka u frančezariji *Žene pametne*

REDNI BROJ	NAZIV BILJKE	NAVODI IZ DJELA	UKUPNO
1.	bilje	« <i>Vlahuša, biljom ga iztjeraj nadvor</i> » (308) ²	1
2.	cvijeće	« <i>Pjesan gospođi Sunčanici koja ije cvijeće</i> » (294) « <i>cvijeća zimi kad ne bude</i> » (294) « <i>doslek sam cijenila da cvijeće samo capti u grasti</i> » (294) « <i>cvijeća zimi kad ne bude</i> » (295) « <i>er kako je naučna Sunčanica jestit cvijeće</i> » (295)	6

² Citirano prema *Žene pametne*, 1973., *Dubrovačke preradbe Molièreovih komedija*, Knjiga druga, Stari pisci hrvatski, Knjiga 37, priredio Mirko Deanović, Zagreb. Sve citate iz navedenog djela u završnom radu donosim tako da na kraju citata u zagradu stavljam broj stranice na kojoj se citat nalazi.

		« neće nigdje nać cvijeća izvan onega koje cavti nje na licu « (295)	
3.	drača	« i žile od crne drače inventate koji novi kolurić» (289)	1
4.	drvo	« lijepo smo ko drvo odsječeno « (292)	1
5.	krošnja	« A, a, krošnja jedna! « (287)	1
6.	kudelja	« A sad uzmi kudelju i sjedi tu prid kameru» (292)	1
7.	lijer	« A ja bih htjela da je ljubav među nami bjelja nego lijer « (299-300)	1
8.	luk	« Da dje su teharice, lukovi (289)	1
9.	orah	« ali s malo veće kore od oraha « (289)	1
10.	rogač	« ali rogače prodava?» (299)	1
11.	ruža	« nu sam trator i ružica , jestojska su nje izabrana « (294) « Nu sam trator i ružica , jestojska su nje izabrana» (294) « Najveće me delectaju one riječi trator i ružica » (294) « ma kako lijepo stoje u rimu ružica izabrana « (294)	4
12.	salata	« i kad ijem salatu , da mi ne hrsta pržina po zubima» (289)	1
13.	trator	« nu sam trator i ružica» (294) « Nu sam trator i ružica» (294) « Najveće me delectaju one riječi trator i ružica» (294)	3
14.	vuna	« a jes pet dana da sam joj dala dvije litre vune « (287) « kupuje li vunu , ali rogače prodava?» (299)	2

U odnosu na 14 florealnih leksema u komediji *Žene pametne* nije zamjetna velika učestalost njihova pojavljivanja u tekstu. Biljke cvijeće, ruža i trator imaju najveću čestotnost pojavljivanja jer se ponavljaju u stihovima smiješnog pjesnika Jere, iz čega proizlazi već spomenuta komičnost (v. **Tablicu 2**):

Tablica 2 - Čestotnost pojavljivanja biljke u *Ženama pametnim*

REDNI BROJ	ČESTOTNOST POJAVLJIVANJA	NAZIV BILJKE
1.	6	cvijeće
2.	4	ruža
3.	3	trator
4.	2	vuna
5.	1	bilje, drvo, drača, krošnja, kudelja, lijer, luk, orah, rogač, salata

5. 2. Životinjski svijet u *Žene pametne*

U odnosu na biljni svijet, životinjski je nešto skromniji, kako u odnosu na svoju raznovrsnost (riječ je tek o 11 zooleksema!) tako i u odnosu na čestotnost pojavljivanja. Navedeni su životinjski leksemi: jež, krava, konj, kućak, maćak, magarac, ovca, pas, riba, tovar, živina (v. **Tablicu 3**) i svi oni, osim leksema riba koji dolazi u svom izvornom značenju, dolaze u pejorativnom značenju (uvrede, uvećanice), u prenesenom značenju te u poredbama, psovka i poslovice kojima se postiže komičnost u djelu, a ponekad i po dva leksema u istoj sintagmi čime se postiže još veća komičnost (npr. ježu pasji).

Tablica 3 – Životinja u frančezariji *Žene pametne*

REDNI BROJ	NAZIV ŽIVOTINJE	NAVODI IZ DJELA	UKUPNO
1.	jež	« <i>Otole, ježu pasji, služi ovdi gospara</i> » (292)	1
2.	krava	« <i>a ona sve to gore, samo kravina</i> » (287)	1
3.	konj	« <i>ogrutila s konja koliko je duga i široka</i> » (293) « <i>ako mu se para da je na konju, naće se privaren</i> » (298)	2
4.	kućak	« <i>i za ne imat nikoga suprotiva svojoj ljubavi, gladi do kućka kod kuće</i> » (281) « <i>Ko hoće utopit kućka, govori da uvijek da</i> » (286)	2
5.	maćak	« <i>Da nije puštala noćno koga maćka u kuću?</i> » (287)	1
6.	magarac	« <i>Sikuro, magarićo jedna</i> » (286) « <i>Kako, vraški, pasja raco, magarićo!</i> » (287) « <i>Ajbo, via, nadvor, magarićo, fuora!</i> » (288) « <i>Jesi li veće dospjela, smrdeća magarićino</i> » (306)	4
7.	ovca	« <i>nego er je našla u tebi jednu ovčicu za mustit je kako ona hoće</i> » (291)	1
8.	pas	« <i>Otole, ježu pasji</i> » (292) « <i>Kako, vraški, pasja raco</i> » (287)	2
9.	riba	« <i>i idem po ribu i u komardu</i> » (287) « <i>kako nije ribe, za moć se prošetat i do Gruža</i> » (287)	2
10.	tovar	« <i>Čudim ti se, dragi; žališ onakoga tovara</i> » (288) « <i>Veramente što tovar, tovar</i> » (289) « <i>To će bit oni koji držu u ormaru njeku glavu od tovara</i> » (296)	4

11.	živina	« <i>Tako se džusto ljube među sobom sve živine i čeljad injoranta</i> » (299)	1
-----	--------	--	---

Tablica 4 - Čestotnost pojavljivanja životinje u *Ženama pametnim*

REDNI BROJ	ČESTOTNOST POJAVLJIVANJA	NAZIV ŽIVOTINJE
1.	4	magarac, tovar
2.	2	konj, kućak, pas, riba
3.	1	jež, krava, mačak, ovca, živina

Najveću čestotnost pojavljivanja u djelu imaju magarac i tovar koji se upotrebljavaju u psovka upućenim od strane gospodarice Ore sluškinji Maruši (**v. Tablicu 4**). Prvopozicionirani magarac i tovar potvrđuju, doduše na vrlo skroman način, tradiciju potvrđenu već u komedijama Marina Držića, iz čega se može iščitati i žanrovska obilježenost navedenih zooleksema.

6. ZAKLJUČAK

Frančezarije su obogatile dubrovačku (i hrvatsku) književnost i jezik na više načina. Molièreove komedije pojavile su se u trenutku krize teatra i anonimni entuzijasti došli su na genijalnu ideju da tu bolnu prazninu ispune preradbama (Deanović, 1972: 8) njegove umjetnosti. S druge strane, te preradbe spasile su na neki način i hrvatski književni jezik, jer da nije bilo tog Molièreovog repertoara, narodni bi jezik bio jamačno zamro na dubrovačkim daskama gotovo pola vijeka ranije (Deanović, 1972: 11).

Preradbe Molièreovih komedija osebujne su i po tome što, ostajući vjerne originalu, ipak postaju i „dubrovačke“, u živom govoru svih društvenih slojeva, radnjom smještenom u autentičnu domaću sredinu i s autentičnim imenima likova. Tako je ljubavnica obično Anica, ljubavnik Džono, smiješne uloge imaju Reno ili Ilija, a djevojka (služavka) je obično Franuša ili Maruša (Deanović, 1972: 13). Na tematsko-motivskoj razini te komedije ostaju klasične, baveći se običnim ljudskim stvarima, porocima i vrlinama.

Po svim svojim elementima komedija *Žene pametne* održava žanr i doba kojem pripada. U njoj se na komičan način opisuje jedna dubrovačka obitelj u kojoj goropadna žena dominira svojim plašljivim mužem, a mudra kćerka uspijeva se vjeriti za voljenog odabranika. To u dubrovačkoj svakodnevnicu onoga doba teško da je bilo moguće, jer je društvo bilo konzervativno, patrijahalno i mizogino, a žene su svoj identitet potvrđivale isključivo kroz udaju, kao majke i kućanice. One koje nisu ispunjavale tu ulogu, živjele su na rubu društva i bile osuđene na porugu. Sve su to stariji pisci hrvatski zabilježili u svojim smiješnicama i frančezarijama, a običaji i tragikomični likovi žena rađeni su prema stvarnoj dubrovačkoj svakodnevnicu. Konačno, komedija i ne radi ništa drugo nego pokušava iz tragičnog napraviti komično (Hadžić, 2001: 11).

7. LITERATURA I IZVORI

Literatura:

Aristotel, 1992., *Metafizika*, preveo Tomislav Ladan, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Bakija, Katja, 2001., *Preradbe Molièrea na Dubrovačkim ljetnim igrama, Krležini dani u Osijeku 2000. Hrvatska dramska književnost i kazalište – inventura milenija*. Prvi dio, priredio Branko Hećimović, Zagreb – Osijek.

Deanović, Mirko, 1972., *Dubrovačke preradbe Molièreovih komedija*, Knjiga druga, Stari pisci hrvatski, Knjiga 37, Zagreb.

Hadžić, Fadil, 2001., *Križni put komedije, Krležini dani u Osijeku 2000. Hrvatska dramska književnost i kazalište – inventura milenija*. Prvi dio, priredio Branko Hećimović, Zagreb – Osijek.

Harris, Robin, 2006., *Povijest Dubrovnika*, prevela Mirjana Valent, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.

Stojan, Slavica, 2003., *Vjerenice i nevjernice. Žene u svakodnevnicu Dubrovnika (1600 – 1815.)*, HAZU – Prometej, Zagreb – Dubrovnik.

Šundalić, Zlata, 2006., *Žensko tijelo u dubrovačkim preradbama Molièreovih komedija, Krležini dani u Osijeku 2005. Tijelo, riječ i prostor u hrvatskoj drami i kazalištu*, priredio Branko Hećimović, Zagreb – Osijek.

Izvori

Žene pametne, u: Deanović, Mirko, 1972., *Dubrovačke preradbe Molièreovih komedija*, Knjiga druga, Stari pisci hrvatski, Knjiga 37, Zagreb.